

Átformált hagyomány – a töröcskei öntőasszonyok

A tanulmányban bemutatott zselici öntőasszony-dinasztia szövegeit több kutató gyűjtötte és közölte az 1950-es évektől. Ez a kutatás amellett érvel, hogy az asszonyok által a viaszöntés során elmondott imádság és a dinasztia sorsa szorosan összefonódott. Az egyes nemzedékekhez tartozó öntőasszonyok bemutatása után a jósláshoz szükséges tudomány megszerzéséről szóló elbeszélések motívumainak és az öntőimádságnak a viszonya kerül az elemzés középpontjába. Bár a hosszú időn át megőrzött imádság szövege fennmaradt, a hozzá kapcsolt hiedelmekből és a vele összefüggésben létrejött narratív hagyományból vizsgálata alapján kiderül, hogy az eredeti kontextusban fokozatosan irrelevánssá vált. A továbbéléshez nélkülözhetetlen intimitás ugyanis megszűnt, valamint az átörökítés közegében is számos kedvezőtlen változás zajlott le.

Tanulmányomban egy zselici¹ öntőasszony-dinasztia sorsa és az általuk igen hosszú időn keresztül képviselt archaikus hagyomány egy kiemelt alkotóeleme – a viaszöntés során alkalmazott imádság – közötti kapcsolat változásait szeretném bemutatni a hozzájuk kapcsolódó hiedelmek tükrében. Vizsgálatom során nyilvánvalóvá vált, hogy ez az imádság az ismerői számára lényegesen több pusztán mágikus funkciójú szövegnél. Átörökítése szigorúan dinasztikus keretek között történik, meghatározott renchez kötődik, az „idegenek” (azaz a családon kívüliek) előtti felfedése pedig végzetes következményekkel jár: mágikus ereje megcsappanhat, sőt meg is semmisülhet.

Az imádságot elsőként Erdélyi Zsuzsanna közölte 1974-ben, a somogyi archaikus népi imádságokat tartalmazó gyűjteményében, majd 1976-ban a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című kötetben, a 13. sorszám alatt. Neki az akkori töröcskei öntőasszony, Fehér Györgyné Zsifkó Rozália mondta el (Erdélyi 1976: 133–136). Az öntőasszony-dinasztia másik nevezetes tagjánál, Zsifkó Mártonné Kovács Erzsébetnél – aki Fehérné édesanyja volt – korábban Diószegi Vilmos végzett gyűjtőmunkát, feltehetően 1952 őszén. A gyűjtés eredményét a magyar táltos alakjának jellemzésénél hasznosította, a gyűjtött szövegeket pedig részletekben publikálta a táltos révüléséről írott cikkében, majd később a pogány magyar hitvilágról szóló tanulmányában.²

Vizsgálatomban forrásként elsősorban saját, 2001 tavaszán és nyarán, a helyszínen végzett terepmunkámat vettem alapul. Ezt egészítik ki a szűkebb és tágabb földrajzi környezetből származó néprajzi gyűjtések, elsősorban Erdélyi Zsuzsanna jegyzetei, valamint a kaposvári Rippl-Rónai József Múzeum Néprajzi Archívumának és a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Intézete Néphit Archívumának adatai.

Az öntőasszonyok

Az *öntőasszonyok* vagy röviden *öntők* az egész Dél-Dunántúlon egykor tevékenykedő javasok – Somogyban *javósok* – speciális, ilyen néven csak Somogyban megtalálható csoportját alkotják.³ A javasokkal való azonosságukra utal, hogy a mai napig felváltva nevezik őket *javósnak/javósasszonynak*, illetve *öntőasszonynak*. Az öntők olyan népi gyógyítók, akik a rontás azonosításához és gyógyításához a viaszöntés technikáját alkalmazták és alkalmazzák napjainkban is, innen ered az elnevezés.⁴ A közelmúltban az általuk kezelt, rontáseredetű betegségek közé tartozott az – elsősorban kisgyermekek körében előforduló – *ijedtségnek* nevezett tünetcsoport, az igézet, különböző bőrbetegségek, a fejfájás, a depressziós állapot.⁵ Szintén a közelmúltig az öntőasszonyok az embereken kívül az állatok rontásnak tulajdonított betegségeinek gyógyításával is foglalkoztak, de az állattartás visszaszorulásával e tevékenységük megszűnt.⁶ A gyógyításon kívül hozzájuk fordultak a párválasztás, illetve a párkapcsolat/házasság problémáinak megoldásáért.⁷ Jelenlegi ismereteim alapján úgy tűnik, hogy Somogyban legtovább a töröcskei öntőasszonyok „működtek”, és klientúrájuk messze túllépte a falu, a régió és a megye határait.⁸

A töröcskei öntőasszonyok genealógiája

Mondandómat világosabbá teszi a töröcskei öntőasszony-dinasztia genealógiája,⁹ amely az 1. ábrán látható. A sematikus genealógiai táblázatban egyrészt a Zsifkó és Fehér családokban egykor élt, illetve még most is élő öntőasszonyokat emelem ki nyomtatott nagybetűvel, másrészt azokat a családbeli nőket, akik ugyan tudták/tudják az öntőimádság szövegét (vastag betűvel), azonban mégsem váltak öntőasszonnyá. Fontosnak tartom, hogy a táblázatban csak azokat az öntőasszonyokat tüntetem föl, akiket a családi emlékezet nyilvántart, így az ábra nem csupán a kutató konstrukciója. A táblázatban teljes névvel szerepelnek a már elhunyt öntőasszonyok, ezzel szemben a még élő családtagokat csak monogramjukkal jelöltem, a személyiségi jogokat tiszteletben tartva. Ugyanez vonatkozik a dolgozatban közölt szövegek adatközlőire is.

Az ábrán jól látható, hogy az öröklés kizárólag az egymást nem mindig közvetlenül követő generációk nőtagjai között folyt, a legkülönbözőbb rokoni kapcsolatok mentén: anya-lánya, anyai nőtestvér (nagynéni)-unokahúg, nagyanyós-unokameny. Ez érvényes az imaszöveg hagyományozása esetében is.¹⁰ Illusztrációként álljon itt egy beszélgetés részlete, amelyben Zsifkó Mártonné Kovács Erzsébet (Öntő Örzse) még élő nőrokonai¹¹ mesélnek az egykori öntőasszony tudományszerzéséről:

„Gy.: Honnan tanulta azt, hogy ő [...] öntött? Óneki honnan van, vagyis volt ez a képessége?

Zs. A.: Hát, én ezt nem is tudom...

Zs. Gy.: Nagynénje.

Zs. A.: Valami nagynénje volt a mamának, aki ilyenne’ foglalkozott, és [...] mindig azt mondta, hogy rá hagyja.”¹²

Az affinális rokoni kapcsolatok csak akkor jutottak szerephez ebben a láncolatban, ha az öntőasszonynak vagy valamelyik testvérének nem volt lánya, leányunokája, aki-

nek átadhatta volna „tudományát”. Ezt példázza a két utolsó generáció, ahol az imádság szövegének ismerete, így a tudomány is a családba házasság révén bekerült nők birtokába jut. Csak feltételezem, hogy az egyenes ági átörökítés lehetetlenné válása is megbújt Öntő Rozinak az egyetlen leányunoka tragikus elvesztése miatt érzett mérhetetlen fájdalmában. A rokonság ma is Rozika halálától számítja Öntő Rozi szellemi leépülésének kezdetét:

„[...] Mondta, mindig mondta, mikor beteg vót, akkor ott voltunk épp a kórházba. És rossz vót az állapota. Ha meg talál halni a Rozika, akkor ő azt nem bírja ki. Ő nem bírja ki. Hát szegény kibírta, *de agyilag tönkrement. Lelkileg teljesen, tényleg, meghalt.*” (Zs. A.¹³)

Az imaszöveg tudása csupán az első lépcsőfokot jelenti az öntőasszonnyá válás folyamatában. A tényleges öntő-/gyógyítótevékenység megfigyeléseim szerint egyrészt csak akkor kezdhető meg, amikor a nő már túljutott termékeny/anyai életszakaszán,¹⁴ másrészt – s ezt konkrétan meg is fogalmazták – nélkülözhetetlen előfeltétele az előző öntőasszony halála.¹⁵ A családon belül tehát mindig egyszerre léteztek potenciális és tényleges öntőasszonyok. A több egyidejű jelölt a mágikus tudás és persze az öntőimádság fennmaradását hivatott biztosítani. Ez a tény jelenik meg a család egyik, még élő tagjának kijelentésében: „Töröcskén mindig volt és mindig is lesz öntőasszony.” Hogy a jelöltek közül ki lett a következő utód, azt mindig az életkor határozta meg: természetesen az idősebbik vette át a tudományt.

A családban ma is élénken élő elképzelés szerint különleges helyzetben voltak azok az öntőasszonyok, akik a sorban a hetedik, tizennegyedik stb. helyre kerültek: gyógyítóképeségeiken felül látó-/jóstehetséget is magukénak mondhattak. Ilyen rendkívüli öntőasszony volt az általunk ismert harmadik generációhoz tartozó Öntő Örzse.

„Gy.: Amit mondtak, hogy meg tudta valaki távollevőről mondani, hogy él-e, hal-e a háború idején, ezt csak a családon belül csinálta?

Zs. Gy.: Családon belül.

Gy.: Tehát mások nem jöttek ilyennel hozzá.

Zs. A.: Nem, nem.

Gy.: Hogy, mondjuk, az én férjem is...

Zs. A.: Nem is tudták, mer' szóval, hogy mikor történt...

Zs. Gy.: Az nincsen másnak.

Gy.: Tehát ez nem volt akkor publikus...

Zs. A.: Nem, nem.

Gy.: Hanem ezt csak a családon belül tudták, hogy volt ez a képessége?

Zs. A.: Meg olyan, hogy mikor... mikor elkezdődött, nálunk, mikor ott, ahol vótak, hogy a csata, vagy valami, hogy visszavonútak, valami ilyent a háborúról, nagy vonalakra, valamiket tudott mondani róla. [Kis szünet.] És a Rozika néninek ez a képessége nem vót. Ő ezt nem tudta csinálni.

Gy.: Tehát ő végül is ezt nem örökölte, vagy nem tanulta meg.

Zs. Gy.: Hát azt mondták, hogy minden hetedik öröklés van ebbe.

Zs. A.: Hogy ez tényleg így van, vagy csak ilyen monda vót? De aztat már én nem tudom.” (Zs. Gy. és Zs. A.)

A tudományszerzés-elbeszélések motívumai és az öntőimádság viszonya

Térjünk át az öntőasszony tudományszerzéséről szóló elbeszélések hiedelemmotívumaira! Ezekben a történetekben mindig központi szerepet játszik az imádság szövegének elsajátítása. Tapasztalataim szerint mind a családon belül, mind azon kívül egy viszonylag állandó motívumkészletből válogattak az egykori, továbbá az általam még ismert elbeszélők.

A motívumkészlet három elbeszéléstípussá rendeződött össze. E történeteket a tudomány megszerzésével, illetve az öntőtevékenység elkezdésével kapcsolatban feltett kérdésre válaszolva mesélték el.

Az elbeszélések első típusában az öntőimádság csupán mint a viaszöntés nélkülözhetetlen velejárója kerül szóba, a hangsúly a tudomány öröklésének sorsszerűségén, eleve elrendeltségén van. A típus alapmotívumai:

1. a tudomány elfogadásától való ódzkodás, húzódozás;
2. a váratlanul jelentkező beteg, illetve annak rokona, aki „öntést kér”;
3. a családtagok rábeszélésére végzett, szinte kényszerű öntés;
4. a beteg csodás, hirtelen gyógyulása.

„Egy göllei asszony elhozta nagybeteg férjének az ingét, hogy Rozika néni öntse meg. Rozika néni először *nem akarta elvállalni*, de a férje és a menyé rábeszélésére engedett. A férj – mire a felesége hazabiciklizett – már a kapuban állt, teljesen egészségesen.” (F. N. M. és F. N. É.¹⁶)

Ez a típus mind a harmadik generációs Öntő Örzsével, mind a negyedik generációhoz tartozó Öntő Rozival kapcsolatban elhangzott. Nemcsak a családtagok, hanem kívülállók is felidéztek ezt az esetet, amely a gyógyítók, halottlátók, tudósok esetében általánosan elterjedt hiedelemmotívumot közvetít.

Az elbeszélések második típusában a pontatlan, hiányos szövegtudás már lényeges momentumává válik. A történetek a következőképpen épülnek fel:

1. az öntőasszony félti a jelöltet a tudománytól, nem akarja neki átadni;
2. a jelölt a már halott előző öntőasszony helyett elvállalja a kényszerű öntést;
3. az imaszöveg pontatlan tudása miatt segítőre van szükség, aki sűg;
4. sikeres öntés.

„A Rozika néni az meg úgy kezdte, hogy hát a mama megha't, és ő nem. Azt mondta mindig a mama, hogy ő nem hagyja senkire, mer' ő tudja, hogy mennyit ő szenvedett emiatt, kínlódott, ő mindenféle téren azér'... a [?]-ba is, hogy hát ilyennel foglalkozik, az ötvenes évekbe' őt azér' eléggé titokba kellett... [...] Szóval nyíltan nem csinálhatta. Hogy ő nem hagyja egyik gyerekire se. *Aztán mégis a Rozika néném, az... Jöttek, ugye, csak hát nem tudták, hogy a mama nem él. És akkor jöttek, messzirő' e'jöttek, hát akkor öntsük meg, csak valaki a családba'.* Azt itt, a mama itt lakott, itt lakott ebbe' egy kis ház, az udvarba'. Aztán idejöttek, ugye. És akkor od' volt minden, fölszerelések, egy kis vaslábos, amivel önteni szokták [...] Aztá' akkor itt a Rozika néni megöntötte, *meg én sűgtam az imádságot jobban, akkor én még jobban tudtam.* És akkor így kezdődött neki. Aztán... És ő is úgy vót hogy, ahogy a mama mondta, hogy mindig utána ezt az imád-

ságot kellett neki mondani, és akkor csak úgy mondta-mondta, elakadt, akkor újra kezdte, és megtanulta. Mer' leírva nem vót..." (Zs. A.)

Az elbeszélések harmadik típusa még szorosabban kötődik az imádság szövegéhez. A legfontosabb motívumelemek:

1. a leendő öntőnek elődje halálát követően állandóan az ima szövege jár a fejében;
2. el akarja felejteni az imát (Jézus Krisztushoz fohászkozik), sikertelenül;
3. vállalja sorsát: öntő lesz.

„És azt mondta, hogy amíg [...] őneki úgy kellett megtanulni *mikor meghat* [a nagynéje], *hogy őneki állandóan ez volt a fejibe, és mindig mondani kellett, minthogyha őtet ösztönözték vóna arra, hogy mindig ezzel foglalkozzon, és... és akkor egyszer csak... hát tudta az imádságot...*” (Zs. A.)

„Mikor mögha't az én anyám, *abbú egy szót se tudtam az imádságbú, az mindig azt mondta hogy énrám hagyja.* De én nem szerettem ha'gatni se, mer én azér haragudtam, hogy az én anyám mér mond ilyent, hogy én rám hagyja ezt az öntést. ... Énnéköm nem köllött. Én azér ezt az imádságot nem tudom úgy, mer én mindig azt mondtam, hogy énnékem nem kő! És *mikor mögha't, azután úgy sokat a fejembe matizott az az imádság, minthogyha mindig köllött vóna azt énnéköm éjjel-nappal mindig azt az imádságot mondanyi.*”¹⁷

„Egy éjszaka Rozika néni férje arra ébredt, hogy felesége egyfolytában az anyjától hallott öntőimádságot mondja. Rozi néni azt mondta, hogy ez az imádság folyton ott »*motoszkált*« a fejében, és muszáj volt mondania.” (F. N. É.¹⁸)

„Csak kaptak izé, rétet, nem tudom hol, ebbe' az uradalmi, hercegi birtokba. Akkor mesé'te: »Tudod, kedvesem, mikor onnan jöttem haza, én elmentem gyűjteni, forgatni, a reggelit, ebédet vittem ki az uramnak, mindén. *Mindig kellett mondani az imádságot. Ha akartam, ha nem, mer' nekem állandóan imádkozni kellett.*« Akkor aszondta: »*Drága Jézusom, [...] vedd el tőlem ezt a' imádkozást!* Én imádkozok, csak – aszondja – hát azt vedd el, hogy ne kölljön az anyám sorsát folytatnom, önteni!« *És nem tudta kikerű'ni. Nem. El köllött neki vállalni,* és öntött, de sok pénzt is keresött.” (T. B.¹⁹)

Az elbeszélések eme típusát a harmadik generációs Öntő Örszéhez és a negyedik generációs Öntő Rozihoz egyaránt hozzárendelték az elbeszélők.

A fenti szövegek jól példázzák, hogy a tudomány megszerzéséről szóló elbeszélésekben valamilyen formában mindig jelen van az imádság, és ha megvizsgáljuk a különleges szöveghez kapcsolt további hiedelmeket, az öntőasszonyok tevékenységében betöltött döntő szerepe még világosabbá válik.

Talán nem tűnik elhamarkodott és túlzó megállapításnak, ha az öntőimádság ismeretét az öntőasszony mágikus tudása zálogának tekintem.

Mágikus tudás = szövegtudás (az imádság)

Gyűjtéseim során Erdélyi Zsuzsanna kötete rendkívül nagy segítségemre volt. Általa nemcsak a jegyzetekben közölt, megismételhetetlen és páratlan információkat tartalmazó interjúrészeket, hanem az öntőimádság szövegének megismerése is lehetővé vált számomra. Adatközlőim valamennyien úgy emlékeztek, hogy öntés közben az imát az

öntőasszony hangosan és jól érthetően, változó számban ismételve (egyszer, háromszor) mondta el a viasz felmelegedése és a hideg vízzel teli tálba való kiöntése közötti idő alatt. A „hangosan tett” ima többféle célt is szolgált:

- nyilvánvalóvá tette az öntőasszony jóindulatú szándékát, a transzcendens szféra pozitív hatalmaival, erőivel való kapcsolatát;
- megerősítette a betegben a gyógyítás nyílt voltát a rontó cselekmény titkosságával szemben;
- a kuruzslásnak bélyegzett, a gyógyító szerek, gyógyfüvek alkalmazásával végzett gyógyítás helyett csak egyszerű „babonáskodásnak” tűnt a hatóságok szemében, s így alkalmazása viszonylagos védelmet nyújtott az ötvenes évek szigora idején;
- az ima különlegessége, hosszúsága, régies szövegelemei mágikus szövegként a gyógyító természetfeletti tudását, gyógyító hatalmát, „erejét” voltak hivatottak demonstrálni mind a betegek és hozzátartozóik, mind az egész közösség számára.

Erdélyi Zsuzsannának az öntőimádsághoz fűzött jegyzeteiből tudjuk, hogy a néhai Öntő Örzse – leánya szerint – az imádságot egyenesen Szűz Máriától eredeztette: Mária volt az első nő, aki a három lány által megcsodált és megigézett kis Jézusnak vizet vetett, és imádkozott rá. Öntő Rozi emellett azt is hangsúlyozta, hogy a gyógyulás egyedül Isten kezében rejlik, mindenekelőtt tőle függ az öntés sikeressége s így a beteg sorsa.²⁰ Mára csak halvány nyoma maradt a Pócs Éva által a *Találkozás a gonosszal B*) csoportjába sorolt „A kis Jézust megigézik – Szűz Mária gyógyít”²¹ típusú ráolvasások elemeiből fűzött eredetmondának, helyébe egy „átlagos” hiedelemtörténet került. Nem az imaszöveg mennyei eredete vált már fontossá, hanem hathatósága, gyakorlati szerepe. A megigézett kis Jézus és a vizet vető Szűz Mária történetének késői, torzult analógiája sejlik fel Öntő Rozi menyének történetében, amelyben a kis Jézus szerepében saját csecsemője, a vízvető Máriában pedig anyósa, Öntő Rozi áll előttünk:

„[M. néni] Karonülő kislányát, Rozikát egy nő megdicsérte: »Olyan szép vagy, mit a Szűz Mária!« A kicsi azonban sírásban tört ki, és addig nem tudott aludni, míg Öntő Rozi meg nem öntötte.” (F. N. M.²²)

Az öntőasszony az öntőima elsajátításával teremt kapcsolatot a szakrális szférával, az azt benépesítő szentekkel és isteni lényekkel, köztük Szűz Máriával. Az imádság maga az a mennyei eredetű erő, amely képessé teszi őt a gyógyításra. Logikusan kapcsolódik ehhez, hogy az öntéshez kizárólag méhviaszt használ. Ennek két magyarázatát is ismerik a családban: a méhek egyrészt a Szűzanya állatai, másrészt számtalan gyógynövényből gyűjtik a mézet, így fokozzák a méhviasz s ezen keresztül az öntés hatékonyságát. A méhviasz hiányában – szükséghelyzetben – alkalmazott szentelt gyertya szintén a keresztény szakrális képzetkörhöz kötődik, bár a különböző mágikus cselekvésekben való felhasználása igen sokrétű.

Úgy vélem, hogy az imádság tudása egyben az öntőtudomány teljes körű és hatékony birtoklását jelentette egykor, s jelenti mind a mai napig a család öntőasszony vagy öntőjelölt tagjai számára. Az öntőimádság tehát az öntőasszony mágikus tudásának leglényegesebb alkotóeleme, sőt megtestesülése. Ez az elképzelés a tudomány elnyeréséről szóló, részben már idézett történetek motívumaiból fejthető fel:

1. az öntőasszony megígéri az általa kiválasztott női családtagnak, hogy rá hagyja a tudományát;
2. a jelölt csak az öntőasszony halála után lesz képes az imádság elmondására;

3. a szöveg folyamatos recitálásának kényszere jelentkezik mindaddig, míg a jelölt tökéletesen meg nem tanulja azt, és ezzel együtt el nem fogadja új öntőszerepét.

Úgy tűnik, mintha az ima szövegével együtt maga a halott öntőasszony szállná meg a jelöltet.²³ A narratívák a megszállottság egyik típusához, az úgynevezett *possessióhoz*²⁴ nagyon hasonló tünetekről számolnak be: az imaszöveg, amely folyton „*matiz*”/„*motoszka*” a leendő öntő fejében, nem hagyja nyugodni, kényszeríti őt a folyamatos imádkozásra, „*mintha ösztönöznék*”, oly erőszakosan, hogy más imát nem is tud elmondani. E helyzet kettős arculatát jól jellemzi a Jézus Krisztushoz intézett fohász, amelyben az imádságtól és egyben a tudománytól való megszabadulásáért könyörög a jelölt. De minden hiába: a szöveg nem törődik ki emlékezetéből, a halott öntőasszony lelke s vele a mágikus tudás minden ellenkezése dacára „megszállja” őt. Véleményem szerint e motívumokban a pozitív és negatív előjelű mágikus tudáshoz egyaránt kapcsolódó ambivalens érzések, megítélések is tükröződnek: e képesség egyszerre áldás és átok, isteni adomány és súlyos teher. A megszállottság kettős aspektusát jól illusztrálják az alábbi elbeszélések. Az első az Öntő Örszét megszállva tartó ördögről szól, a másodikban pedig az „isteni megszállott” öntőasszony fogalmazza meg hitvallását.

„T. B.: Akkor az apósom meséte, hogy fogadalmat tett, hogy elvitték, nem tudom hova, a katonaság alatt történt valami, és fogadalmat tett. Azt, hogy ha az Isten hazasegéli, akkor ennél a Fájdalmas kérésznél elmondja az Úrangyalát meg egy Miatyánkot meg egy Üdvözetét. Aztán hazasegítette az Isten, azt ő el is mondta. Ő megfogadta, hogy elmegy Gyúdre búcsúra. Azt' elmétek Gyúdre búcsúra azok. Ez az öntőasszony, nem az, aki ennek a fiatalnak az anyósa, aki most két éve megha't, hanem ennek az éidésanyja az is elvót Gyúdre búcsúra. Azt mondja az apósom, hogy ő olyant még nem látott! *Hogy az hány nem-tudom-mit vitt a hátán! Nem akarom mondani, ördögöt-e, mit-e. Hogy arru' ilyen vizek [öklömnyi méretet mutat] a vonatba' mentek, ilyen vizek hullottak!*

Gy.: De honnan, a hátáról?

T. B.: *A fejrü'.*

Gy.: A fejről?

T. B.: Kiizzadt, de csak úgy nagyon. Mentek fel ugye, ott sok lépcsőn köllött fölmeni. Ez meg segítette. Pedig hát akkor nem vót még olyan idős, csak akkora segítségre szorút, egyik is fogta a kezit, a másik is, de csak jajgatott. *És mikor belépett a templom ajtóun, a templomajtóun... és mikor belépett ott a templomajtóun, újraszületett. Akkor annyira megkönnyebü't, mindjár' ott az a rossz lélek, vagy mit tudom én, amik megszállták...* Ezt az apósomtul hallottam, mer' én nem ismertem külömben ezt az asszonyt, csak mikor idekerűtem.” (T. B.²⁵)

„[...] Harmincéves voltam, mikor kaptam. Abba az időbe sokat elrejtöztem, mikor tanultam. Imádkoztam, énekűtem, azt mondja a nép, amikor el voltam rejtözve. *Sokat kellett szenvedni érte... Ha má a jó isten mit rendűt... nem tehetek róla. Örömet lemondtam vóna, de nem lehet.*” (Diószegi 1953:306.)

A megszállottság motívuma nem tűnhet erőltetettnek, ha figyelembe vesszük, hogy kortársai és még élő családtagjai visszaemlékezéseiben Öntő Örsze számtalan alkalommal került megszállottságként is értelmezhető, tudatvesztéssel járó állapotba. Az elbeszélések egyik csoportja az egyházi ünnepek rituáléja közben, az embertömeg kellős közepén történt ájulásokról, az öntudatlan állapotban énekelt szenténekekről szól. A

másik csoportba azok a történetek tartoznak, amelyekben a tudatát hosszabb-rövidebb időre elvesztő öntőasszony a második világháború távoli eseményeiről, harcoló fiáról tudósít. A harmadik csoportban olyan történetek vannak, amelyekben az elrejtőzést a tudomány megszerzésével kapcsolja össze az elbeszélő. Esméletét visszanyerve sem az énekekre, sem a jóslatokra nem emlékezett, állítják az elbeszélők, és következetesen az Öntő Örzse „hetedik” mivoltával együtt járó különleges képességekkel magyarázzák a történeteket.

„Aztán ez a... mikor meghat, szóval egyszer... azt akarom mesélni. Az apósom meséte, Isten nyugtassa, hogy... Ahogyan jöttetek a bussza’ – lehet, hogy nem figyeted, angyalom –, evvel az izével, a vőgyön aztán ahogy jövünk lefelé, jobbkéz fölű’ van egy kérészt, egy Fájdalmas kérészt. [Gy.: Igen, igen.] Igen. És ott szokott lenni... De mikor szoktak kérésztjáró heték? Azt hiszem, májusba’ vannak ilyen kérésztjáró hetek. [Gy.: Igen, igen.] És ott szoktak tartani [...] az akkori igazgató, szóval tanító, falusi tanító kiállt a diákokkal. Akkor ő a népet is szépen összeszervezte, azt akkor oda kimentek, meg hálát adtak, meg imádkoztak. *És ott, azt mondják, egyszerű rosszul lett ez a... ez az öntőasszony. Akkor meg mentek, de szóval rossz látvány vót, nem akarom mesé’ni, hogy... hogy miképp mondták ezek a régiek.*” (T. B.)

„Zs. A: De a... a mamának, annak vót egy olyan képessége is, hogy [kis szünet] olyan, hogy mondjam, hogy *magán kívül volt. Elha’t. Hogy kezd’ remegett kicsit, és lehunyta a szemit is akkor, és énekelt. Olyan énekölő hangon valamiket, és... de ilyen jövendölésszerű dolgot is mondott közbe’.*

Zs. Gy.: Igen igen. Éneke’t.

Gy.: Igen?

Zs. A.: *És ő, mikor magához tért, akkor errő’ nem tudott semmit.*

Gy.: *Nem emlékezett.*

Zs. A.: Nem.

Gy.: *És miről jövendölt?*

Zs. A.: Hát, hát a háború alatt akkor, hogy elesik a fronton, vagy meghal, vagy ilyen dógokat mondott.

Zs. Gy.: *Ugye az én uram is kinn vót, osztá’ és akkor is mondta, hogy há’...*

Zs. A.: *Meg hogy hazajön...*

Zs. Gy.: *...valami bajja van a Gyurinak, aszongya. Valami a jobb vállán, valami van. És kaptuk a hírt, hogy a jobb vállán lövést kapott.*

Gy.: *Akkor ő ezt így tudta.*

Zs. Gy.: *Igen, és így előre.*

Zs. A.: *Igen, de úgy, hogy utána beszétünk rólla, hogy montuk neki, hogy mit énekül, azt mondtá, hogy ő semmit, ő nem csinát semmit.*

Zs. Gy.: *Aztán egy kis időre önmagáhol tért. De mi nem tudtunk semmit.*” (Saját gyűjtés.)

„Menjete el Töröcskére, ott van egy *elrejtőzött asszony az megönti. De az olyan halványsárga volt, furesán nézett, azt mondták, hogy el volt rejtőzve, több nap látták. A tudalma az megvót, de nem rosszból. [...] Csinált szemvizet. Kellett neki vinni a szőriből meg a kötélvégiből. Arra csinálta a szemvizet, egy olyan kis paraszttálba. Mikor az kész vót, az fölött imádkozott. De olyat aztán nem hallottunk. Híta fel a szenteket segítségére, Isten minden nevezetes szentjét, akikhez folyamodott, hogy kész vót, vitte ki*

a tálat a hajlékból, keletre fordult, keresztet vetett és a négy sarokba, belemártotta kezét és azzal vetette. De addig nem beszélt semmit. Mikor visszaérkezett, feltette abba a serpenyőbe a viaszt. De annak a közepibe mint az én istálló, meglátszott az ajtaja, meg a marha hátulja. Olyan kicsi volt. Az ajtón meg lépett be egy asszony, kezében parasztcserép. Az egyik lába belül, ahogy lép be, csak úgy csapta már olyan kézi söprűvel. Engedje elhozni száz forintért. Nem lehet, mert akkor nem használ. Vette és beletette a tűzbe.” (Andrásfalvy 1952.)

Bár a negyedik generációhoz tartozó Öntő Rozi csak élete utolsó két évében vált zavart tudatúvá: betegeit otthagya, rossz imádságot mondott, memóriája egyre romlott, s időnként az eszméletét is elvesztette, mégsem jósolt vagy énekelt eközben. Egyes elbeszélők ezt is „kisebb” tudományával magyarázzák.²⁶

Visszatérve az öntőimádságra, egyetlen momentumot szeretnék még kiemelni: az intimitást.²⁷ Bár öntés közben „illetéktelenek” is hallhatták, a szöveg családon kívüliek általi elsajátítása szigorúan tilos volt. Jól példázta ezt Öntő Rozi egyik falubeli „klienszállítójának” visszaemlékezése. Ez az asszony többször jelen volt az öntésnél a kis kamrácskában. Úgy emlékszik, hogy ha csak tréfásan is, Öntő Rozi mindig figyelmeztette: „*De nem tanultad ám meg!*” – s ezzel konkrétan az imádságra célzott.²⁸ Az „illetéktelen szemektől” védhette a szöveget az is, hogy sohasem írták le: az öntőasszonynak fejből kellett megtanulnia a rendkívül hosszú imafüzért. A már említett, tudományoszerzésről szóló narratívákban szereplő folyamatos ismétlés motívumának a recitálva rögzítés lehet a profán, utilitárius olvasata. Nem véletlen az sem, hogy Öntő Örzse unokája már így emlékezik: „Már mikor beteg volt a Rozika néni, már akkor, hogy *le kellene írni*. Mindig úgy vót eszembe, de aztán... a végén elmaradt.” (Zs. A.)

Ugyanakkor a családon belül sem válhatott bárki az imádság szövegének birtokosává. Csak az tanulhatta meg, akit az öntőasszony utódjával választott. Öntő Örzse menyje sem tartozott a jelöltek közé: „Soha nem vóut arra gondunk, hogy hát ezt az imádságot megjegyezzük” – mondja.

A hit, hogy az imádság mágikus ereje tulajdonképpen titkosságában rejlik, ma is töretlenül él. Gyűjtéseim során senki nem volt hajlandó elmondani nekem az öntőimádságot, bár szövegét a még élő családtagok minden bizonnyal ismerik. Nem mondta el Öntő Örzse unokája, aki pedig maga súgta azt Öntő Rozi első öntésénél: „meg én súgtam az imádságot jobban, akkor én még jobban tudtam”. Nem mondhatta el Öntő Rozi menyje sem, mert őt a jelenlegi öntőasszonyjelölt nem hagyta beszélni. S végül mélyen hallgatott róla az előbb említett öntőasszonyjelölt is. Az ő esetében a kezdeti gyanakvás megszűnése után sem vehettem föl az imát magát, pedig F. N. É. (a jelölt) „mágikus eszköztáráról” a legnagyobb nyíltsággal beszélt: megmutatta a nagyanyósáról (Öntő Roziról) rá maradt edényeket, a méhviaszt, számomra is öntött (de persze ima nélkül!), és részben elmagyarázta az öntés során keletkező egyes viaszalakzatok jelentését. Mikor aziránt érdeklődtem, mi értelme is van az imádság nélküli öntésnek, azt a választ kaptam, hogy a betegség oka vagy a rontás körülményei pusztán a viaszöntés procedúrájával megállapíthatók, ezzel szemben a gyógyításhoz már kell az imádság. Ez összecseng azzal a korábbi megállapítással, hogy az öntőasszony gyógyítóképesége az imában és csakis abban rejlik. A viaszöntés nem más, mint megtanulható divinációs eljárás, semmiféle kiválasztottság nem szükségeltetik hozzá.

Ugyanakkor az imádság egyben mágikus tőke is: aki tudja, hogy képes a gyógyításra,

az általa akár még családfenntartóvá is válhat. Öntő Örzse viszonylag fiatalon maradt özvegy, az öntésből származó bevétel nélkül nehezen tudta volna gyermekeit felnevelni.²⁹ Lánya, Öntő Rozi látványos anyagi gyarapodást ért el szintén az öntés segítségével: megszabadult a falu végi rozszant, régi kis háztól és a falu közepén épített újat. Még ma is sokan tudni vélik, hogy hatalmas vagyonra tett szert, amelyet azonban családtagjai pazarló életmódja és a családi tragédiák felemésztettek.³⁰ Az egykor látványos gazdagságot én már csak romjaiban láthattam, ám való igaz, hogy a ház berendezésének legjobb minőségű darabjai egytől egyig Öntő Rozitól maradtak a még élő családtagokra.

Átformált hagyomány – a tudomány elvesztése

Tanulmányom címével azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az öntőasszony-dinasztia hanyatlása és a számukra rendkívüli fontossággal bíró imádság „eltűnése” közti párhuzamot nem csupán az idejétmúlt népi mágikus gyakorlat törvényszerű megsemmisülésének tulajdonítom. Úgy vélem, hogy két nagyon fontos tényezőt fedezhetünk fel már pusztán az öntőasszonyok családjában és környezetében még élő narratív hagyományban, amely felelőssé tehető a szomorú tényekért.

Az örökösödés kérdése: konfliktusok

Mind a harmadik, mind a negyedik generációbeli öntőasszonyok súlyos betegek voltak a halálukat megelőző néhány évben. Betegségük erősen gátolta őket gyógyítótevékenységük ellátásában, s ez sürgetővé tette az utódlás kérdését. Öntő Örzse egyszerre két jelöltet is talált: leányát és fiától származó leányunokáját. Az unoka az emlékezetéből felidézett történetekben mintha saját magát szeretne volna utódként látni: állítása szerint gyermekkorában jobban tudta az imádságot nagynénjénél, az öntőasszony lányánál. Az öntőasszony leányáról, Öntő Roziról több forrásból is tudjuk, hogy nem szándékozott anyja nyomdokába lépni.³¹ Végül mégis ő került ki „nyertesként”, elvetve ezzel egy jelentős családon belüli konfliktus magvát. Unokahúga sohasem bocsátotta ezt meg neki, bár látszólag a legnagyobb tisztelettel őrzi emlékét. Az általa elmondott történetekben azonban a nagynéni, Öntő Rozi csak afféle epigon, aki eltöprel a különleges képességekkel rendelkező nagymama, Öntő Örzse nagyszerűsége mellett.

Ugyanez a szituáció bontakozott ki egy generációval később, Öntő Rozi élete végén. Neki is lett egy segítője, méghozzá az unokamenye személyében. Az unokameny ugyanúgy tüsténkedett mellette, mint egykor Öntő Örzse mellett a „kisunoka”. Öntő Rozi másik jelöltje – a saját leánygyermek hiánya és a leányunoka tragikus halála miatt – talán a menyje lehetett, legalábbis a meny még élő kortársai szerint. Ő azonban ellenállt, amikor anyósa „tanítani” szeretne volna, elutasította az öntés lehetőségét. A szürkehályogja miatt gyakorlatilag vak asszony ma már úgy véli, hogy képes lenne az öntésre, hiszen számtalanszor látta annak módját, és hallás után az imádság szövegét is megtanulta. Az unokameny, akit az előzőekben öntőasszonyjelöltnek neveztem, azonban az élő és áthághatatlan akadály e szándék megvalósításánál. Az unokameny bizalmasan elárulta, hogy Öntő Rozi sohasem szeretne a menyét, és ezért nem is adta át neki a

tudományát. Őt ellenben még a halálos ágyához is elhívatta a kórházba. Sőt: ő meg is érezte, amikor Öntő Rozi meghalt, bár akkor épp nem volt jelen, mégis utóbb pontosan meg tudta mondani a halál beálltának időpontját. Ráadásul Öntő Rozi az öntéshez használt vas háromlábakat is személy szerint neki adta, márpedig azok nélkül nem is lehet önteni. A tudomány mindenáron való átörökítésének ezt a momentumát illusztrálja az a falubeli hiedelem, mely szerint az öntőasszonnyal együtt el kell temetni az öntéshez használt edényeket is, ha nem akarják, hogy tudományát valaki megszerezhesse. Sőt, az öntőasszonyjelölt maga is emlékezett arra, hogy nagyanyósa halála után az egyik szomszédasszony éjjel belopózott az öntőkamrácskába, és elvitte az edényeket. Ezeket az öntőasszonyjelölt később visszakövetelte.

Az öröklés e két útja közül az első, bár megfelelt az íratlan szabályoknak, mégis feloldhatatlan konfliktushoz vezetett. A Zsifkó ágon lévő unoka burkoltan ugyan, de mégis érezhetően a Fehér ág tagjait tartja felelősnek azért, hogy megszűnt a családban hosszú ideje őrzött hagyomány. Az Öntő Rozi házasságával a családba került „Fehérek” és leszármazottaik életvitelükben erkölcsi romlást hoztak magukkal, s így méltatlanná váltak az Öntő Örzse által megtestesített tiszteletre méltó hagyomány továbbvitelére.

A második esetben már „szabálytalanság” történt: az affinális rokonok ágából került ki az új jelölt, aki azonban koránál fogva még mindig éretlen az öntőasszonyszerep betöltésére. A még élő két női leszármazott egymástól vitatja el az örökösödés jogát, a közöttük lévő ellenségeskedés feloldhatatlannak tűnik.

A „kandi kamerák” hatása

Az öröklés rendjében bekövetkezett szabálytalanságok és a konfrontálódó örökösök belülről formálták át a hagyományozódás viszonylag zárt keretek között zajló folyamatait. Időről időre megjelentek azonban olyan külső tényezők is, amelyek jelentős hatást gyakoroltak e téren.

Elsőként a médiára utalok: Erdélyi Zsuzsanna jegyzeteiből tudjuk, hogy Öntő Rozi emlékezetében még élénken éltek azok a filmhíradósok, akik a hatvanas években felvételt készítettek róla, a híres, kuriózumszámba menő öntőasszonyról. Kellemetlen tapasztalatokat szerezhetett, hiszen az őt csaknem tíz év múlva felkereső Erdélyi Zsuzsannának csak hosszas győzködéssel sikerült elhitetnie vele, hogy ő nem televíziós, így nyugodtan elmondhatja neki az imádságot: „én annyira félek elmondani, mer mondom, egyszer énnékem is izétak, mer úgy vótam a tévébe...” (Erdélyi 1976:137).

A televízió munkatársai tehát tiltott övezetbe tévedtek, „idegen” létükre a legbelsőbb intimitáshoz tartozó szférához szerettek volna hozzáférni: az imádsághoz. A látogatásuk okozta traumát követő bizalmatlanság minden mikrofonos, kamerás, fényképezőgépes, kérdezősködő idegen iránt sohasem tűnt el véglegesen az öntőasszony családjából, s ezt a tényt saját tapasztalataim is alátámasztják.

Második helyen a néprajztudomány képviselőit emelem ki, akik a legnemesebb szándékkal igyekeztek közkinccsé tenni a becses és hosszú időn át megőrzött hagyományt. Saját gyűjtéseim során értesültem róla, hogy Öntő Örzset az ötvenes évek elején felkeresték „a múzeumtól”, hogy filmen rögzítsék a viaszöntést.³² A meny és az unoka így emlékszik vissza:

„Zs. A.: Akkor is, amikor itt vótak a múzeumtól, akkor is ketten vótunk a mamával itthol, de hát nem... Akkor gyerek vótam, csak részletekre emlékszek. [...] Kisiskolás vótam. Tanított. Halványan emlékszek még ilyen dolgokra.

Gy.: De az ugye nem jelentett problémát, hogy fölvtették ezt mondjuk fényképre, vagy rögzítették az imádságot? Tehát attól az ugyanolyan jó volt utána is, vagy ugyanúgy lehetett használni?

Zs. A.: Neem vót. Meg nem is vót a mama se ellene, csak félt, hogy baja lesz belőle. Azér' nem nagyon akarta.

Zs. Gy.: Hát semmi baja nem lett.

Zs. A.: De aztán megígérték, hogy ebből nem lesz semmi, ez múzeumba kerül. Nem lesz baja. Mert ötvenes évekbe' vót ez a dolog, és akkor igen, hát azér' félt. Mer' nyilvánosságra annyira ne kerüljön.

Zs. Gy.: De nem is vót...”

A gyanú, hogy „valami baja lesz” a filmezésből – az 1950-es évek elején vagyunk! – tehát megfogalmazódott Öntő Örzésében, és csak nehezen állt kötélnek. Még azután is félt, amikor biztosították, hogy a filmet csupán archiválási szándékkal készítik, és nem kerül a nagyközönség elé. Egy lényeges ponton a néprajzkutató azonban különbözik a televíziósoktól: bár szintén „kivülről” jött, és ő is a dokumentálás igényével lépett fel, munkálkodásának eredménye lényegesen szűkebb körben vált ismertté, mint a televízió nyilvánossága, így kevésbé befolyásolta a filmen/magnószalagon rögzített hagyomány alakulásának későbbi sorsát. Sőt, a ma élő leszármazottaknak, különösen a Zsifkó ágnek presztízst jelent, hogy Öntő Örzse imádsága nyomtatásban is szerepel. Szerintük méltó helyre került a válogatott és általuk különösen szépnek talált imádságok alkotta gyűjteményben.³³ Ezzel párhuzamosan azonban egy másik vélekedés is megjelent, természetesen a Fehér ágban. A jelenlegi öntőasszonyjelölt első kérdése az volt, vajon hozzájárult-e egykor Öntő Rozi, hogy felvegyék és megjelentessék az imádságot, s ha igen, fizettek-e neki ezért. Ez utóbbi megnyilvánulásban tetten érhető az imádság „mágikus tőkévé” válása, főleg ha számításba vesszük, hogy az öntőasszonyjelölt és családja igen alacsony életszínvonalon tengeti napjait.

Végezetül a „kivülről érkezők” harmadik csoportjára, a Magyarországi Boszorkányszövetségre hívnám fel a figyelmet. E szervezet egyik tagja – Öntő Rozi hajdani pécsi, taxis „betegszállítója” – Öntő Rozi halála előtt rövid idővel megjelent néhány társa kíséretében, és videofilmen rögzítették az öntés teljes folyamatát, így természetesen az imádság szövegét is. A súlyosan beteg öntőasszony hajából is elvittek egy tincset, mondván, hogy ennek felhasználásával meggyógyítják. Öntő Rozi a kórházban rövidesen meghalt. A történetekről az unokamenny, a jelenlegi öntőasszonyjelölt számolt be. Az ő interpretációjában a boszorkányszövetség tagjai a hajtincssel végzetesen megrontották Öntő Rozit, így következett be annak közeli halála.

A boszorkányszövetség publikációiban és elsősorban internetes honlapján kiemelten kezeli a ma még tevékenykedő hagyományos mágikus szakértőket. A különböző vidéki városokban szervezett rendezvényeikre rendszeresen meghívják őket, ahol a vállalkozó kedvűek a nyilvánosság előtt is bemutatkozhatnak. Ugyanakkor valamiféle „ősi mágikus hagyomány” letéteményeseiként is tekintenek rájuk, igyekeznek tanulni tőlük, és – akárcsak a tudományos kutatók – fényképen, filmen rögzítik, „gyűjtik” az általuk végzett tevékenységet.

Öntő Rozi esetében a lehető legrosszabbat tették: minden ellenkezése ellenére, az „elta-

nulás” nyilvánított szándékával, szinte erőszakkal „archiválták” a legtitkosabbat is, magát az imádságot. Megszerezték, ellopták az öntőasszonynak az imádság szövegében manifesztálódó gyógyítókéességét, és ezzel nemcsak őt magát, de az egész öntőasszonydinasztiát is halálra ítélték.³⁴ Talán nem véletlenül mondta azt az utolsó öntőasszonyjelölt, hogy bár ismeri a viaszöntés technikáját, és tudja az imádság szövegét, az mégsem elég ahhoz, hogy öntőasszonyként kezdjen tevékenykedni, ahhoz „*valami hiányzik*”.

Összegzés

Kutatásaim alapján ki merem jelenteni, hogy a töröcskei öntőasszony-dinasztia sorsa végleg és végzetesen összefonódott a tagjai által hosszú időn át megőrzött imádsággal. A szöveg változatlanul fennmaradt, de a hozzá kapcsolt hiedelmekből és a vele összefüggésben létrejött narratív hagyományból leszűrhető, hogy létezése eredeti kontextusában fokozatosan irrelevánssá vált. A továbbéléshez nélkülözhetetlen intimitás megszűnt, az átörökítő közegben is kedvezőtlen változások zajlottak le. Biztosra veszem, hogy ha e körülmények kevésbé szerencsétlen konstellációban jelentkeznek, akkor ez a páratlanul értékes szöveg eredeti funkciójában és a hagyományoshoz igen hasonló kontextusban integrálódhatott volna a jelenkori életvilágokba is, mint azt a rádfalvai „*viaszos*” jósnő esetében tapasztalhattuk.

JEGYZETEK

1. Töröcske egykor önálló település volt. Bár jelenleg közigazgatásilag Kaposvárhoz tartozik, megőrizte izolált jellegét: egy mély völgykatlanban bújik meg, ahová télen csaknem lehetetlen eljutni. Az „óshonos” lakosság szinte kicserélődött, nagyrészt Kaposvárra költöztek; az üresen maradt házakat pedig leginkább a Kaposvárról kiköltözők vásárolták föl.
2. Diószegi Vilmos nemcsak Töröcskén, hanem a szomszédos Szennán, Zselickislakon és Zselicszentpálon is lejegyezte a töröcskei öntőasszonyhoz kapcsolt hiedelemtörténeteket. Sajnos a publikált részleteken kívül egyelőre csak néhány, az MTA Néprajzi Kutató Intézete Magyar Néphit Archívumában található, Diószegi hagyatékából idekerült cédulát találtam erre vonatkozóan. (Innen sikerült megállapítani a gyűjtések hozzávetőleges időpontját.) Az öntőasszonnyal folytatott beszélgetésnek így csak egy töredékét ismerjük: néhány mondatot Diószegi interpretálásában, amely a tudomány megszerzéséről és a családban játszott szerepéről szól. A szerző ezt a táltos tudományszerzéséről szóló hiedelmek között említi (lásd Diószegi 1953:306; 1967:32). A zselicszentpáli és a szennai adatokat – bár a szövegekben nem utalnak konkrétan a töröcskei öntőasszonyra – Diószegi a táltos eksztatikus technikái (révülés, rejtezés/rejtőzés) egyik példaként hozza (lásd Diószegi 1953:307; 1967:98). Végül ismét egy szennai és egy töröcskei részletet találunk a már név szerint megemlített öntőasszony énekelt jóslatairól, amelyeket a táltos énekével állít párhuzamba (Diószegi 1967:123).
3. A viaszöntéssel mind a göcseji, mind az ormánsági gyógyítók foglalkoztak (Gönczi 1914:309–310; Kiss 1986 [1937]:195–196, 214–217; Zentai T. 1983:158, 170–172).
4. A viaszöntés divinációs technikájának történeti vonatkozásait, valamint a magyar nyelvterületen való elterjedtségét részletesen ismertetem a ma is aktívan munkálkodó rádfalvai (Baranya megye) jósról szóló tanulmányomban (Kis-Halas 2004).

5. A lábodi öntőasszony így kezelte az ijedtséget: „A kislán mindig sírt és zörgött. Evittük a Polák szüléhő, és az mögöntötte. A vijasz kimutatta a kislánt és mellé egy kokast. A kislán az udvaron jáccott, és mögijett a kokastu. De jaz öntés után abbahatyta ja sirást, mintha csak evátták vóna.” (Mike 1974–1975.)
6. A töröcskei öntőasszony állatrontás esetén ad tanácsot a rontó azonosítására a következő történetben: „Egy ember az istállóban hált. Arra ébredt, hogy mintha a borjú szopta volna, annyira szopott valami. Hirtelen a gatyamadzagját kivette, megkötötte az ajtót. Világot gyújtott. Egy nagy macska vót. Vasvillával összecsépeltek, a végén kidobták. Másnap egy öregasszony nagyon beteg volt, össze volt törve. Egy öntőasszony mondta, hogy ezt csinálják [tudniillik hogy vasvillával összecsépeljék].” (Diószegi 1952.)
7. „Egy asszony féltékeny volt az urára. Elment a javóasszonyhoz: adjon neki olyan italt, hogy az ura mást ne szeressen, csak őt. Meg is itatta vele, s ettől a férje megbolondult.” (Mike 1974–1975.)
8. Jelenlegi ismereteink szerint Somogyban a következő településeken tevékenykedtek körülbelül az 1960-as évekig viaszöntéssel (is) gyógyító javósok, illetve öntők: Lábod, Nagyatád, Inke, Polány, Nagybajom.
9. A Szent Antal tüze gyógyításával foglalkozó domaszéki (Csongrád megye) Balla rokonságról állított össze hasonló genealógiát Grynaeus 1998:151–152.
10. A tudomány családi körben való öröklődésének széles körben elterjedt hiedelmére két somogyi példát idézek: „...azt csak úgy úgy e'hagyták így öröklésrű egyikrű a másikra, akire akarta, vagy unokára, vagy lányára hagyta...” (Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése, Osztópán, 1976); „A tudományt tanulással kell megszerezni. Idősebb korban kezdenek tanulni. A néni, Zsifkó Mártonné ötven éves korában vette át a tudományt. Őt a nénje tanította, éjjel járt hozzá tanítani. Még meg is verte, mikor nem jól csinált valamit.” (Fekete é. n.) Elvértve találkoznak a tudomány átvételével a családon kívüli személytől: „A javóasszony úgy vehette át a hatalmát, hogy hét temetőbe köllött emönni és három fejfát hozni, hármas határhoz köllött mönni, mög éfélkor a körösztutra. A lábodi javós szüle a szörényi javóasszonytu' tanúta a tudalmát. Csak azokon tudott segíteni, akik hittek benne.” (Mike 1974–1975.)
11. A család és a falu emlékezetében leginkább megőrződött két öntőasszony a mágikus foglalkozását jelölő névvel is rendelkezik: Zsifkó Mártonné Kovács Erzsébetet *Öntő Örszének*, leányát, Fehér Györgyné Zsifkó Rozáliát *Öntő Rozi(ka) (néni)*-nek is nevezik. A neveket az egyszerűség kedvéért én is átveszem.
12. Saját gyűjtés, Töröcske (Somogy megye), 2001. A tényeket Diószegi Vilmos 1951–1952-es, Erdélyi Zsuzsanna 1973-as helyszíni, valamint Fekete László ismeretlen időpontban rögzített szenari gyűjtései is igazolják. A szóban forgó nénére így emlékezett Öntő Örsze: „[...] Öreganyám 44 évig öntött. Tőle a néném kapta, az meg 39 évig vót öntőasszony. Én meg 44 éve vagyok, a néném hagyta énrám. Anyám testvére vót ez a néném. Rokonról rokonra maradt.” (Diószegi 1953:306.) Az ormánsági javasok közül a budákóci (ma Budakovac, Horvátország) „vak Pistának” tulajdonítottak látó-/jósképességet. Vak Pistához is kapcsolódik a tudatvesztés ténye, ám ő a tudományát szerezte ebben az állapotban: „a budákóci Pista bácsi kukoricát mönt szönni, ott elesött, egy hétig alutt, mögvakút, abba az eszméletlenségébe kapta a tudalmát.” (Kiss 1986 [1937]:218.)
13. Saját gyűjtés, Töröcske, 2001. A későbbiekben csak a felhasznált más gyűjtések adatait adom meg.
14. Kissé távoli analógia, de figyelemre méltó, hogy a szerb gyógyítóasszony (bajalica) is csak a menopauza elérkeztevel válik alkalmassá a gyógyításra. A menstruáció végleges elmaradása által a nő – rituális értelemben – ismét „tisztává” válik, s a gyógyításnak ez elengedhetetlen feltétele (Kerewsky–Halpern 1989:120–121).
15. Ismét balkáni párhuzam kínálkozik e jelenségre. A görög falusi gyógyítók, bár már egészen fiatal korukban elsajátíthatták a tudományt, csak „tanítómesterük” halála után válhattak annak hatékony birtokosává (lásd Blum–Blum 1965:171).

16. Magnófelvétel nem készülhetett a beszélgetésről.
17. Fehér Györgyné Zsifkó Rozália, 1973. Töröcske, Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése (lásd Erdélyi 1976:138).
18. Magnófelvétel nem készülhetett.
19. Öntő Rozi egyik falubeli „kliensszervezőjének” elbeszélése.
20. „Az én anyám szokta mondani abba az üdőbe, mikor a Szűz Mária a földön járt, hát ugye nem tudott se óvasni nem tudott, se írni, aztán vitte a szent fiát a karján, találkozott három lányna'. Mögnézi egyik lány, aszongya: »jaj, de gyönyörű, ujjan mint a napsugár!« Hát ugye édösanyámtu hallottam, így mondta. Mögnézi a másik: »jaj, hát a csillagok se, úgy ragyog, mint a csillagok, ez ujjan gyönyörű, ez a kicsi!« Mögnézi a harmadik: »hát, mint a hódvilág ujjan szép ez, mint a hódvilág!« Így így mind: ahugyan nézték, ez mindig másképp ragyogott ugye, mindig szöbbnek látták. Aztán mikor a Mária hazavitte, a kicsi csak sírt, csak sírt, csak sírt, nem bírta vele. Akkor ú merített a Jordán vizébű, belemerítette a poharát, osztán csinyá't neki vizet, imádkozott rájja. Aztán e'hallgatott a kis Jézuska, ugye, mer szömvizet csinyát, oszt azért maradt a földre ez a vízcsinyálás-imádság.” (Erdélyi 1976:139.)
21. A típusba tartozó ráolvasások legjellemzőbb variánsait lásd Pócs 1985:470–476.
22. Magnófelvétel nem készülhetett.
23. A rádfalvai jósnő is úgy jut a tudományához, hogy megszállja őt a halott visnyei öntő lelke, aki „súg” az első öntésnél.
24. A megszállottságjelenségeket osztályozva Pócs Éva *possessió*nak, vagyis lényegi megszállottságnak nevezi azokat a transzjelenségeket, melyek során a módosult tudatállapotban lévő „egyen egy idegen szellem befolyása alá kerül, az be is léphet testébe, benne lakhat, személyiségét megváltoztatja, illetőleg »megtestesül benne«...” (Pócs 2001a:137–138).
25. A láthatatlan megszálló ördög/démon cipelésében elfáradó, izzadó öntőasszony motívuma egy mozgói történetben is felbukkan: „[...] Ez járt abban az időben, szakadt róla a víz, ha kérdezték, azt mondta, hogy Isten mentse meg attól a küzdelemtől, amiben járt, az a tudalom akkor esett hozzája.” (Andrásfalvy 1952.)
26. Lásd a már idézett beszélgetésrészletet Öntő Örzse különleges jóstehetségéről.
27. A titkosságot emelte ki Erdélyi Zsuzsanna egyik adatközlője is: „[hallottam, hogy ott is volt öntőasszony, de senki sem tanulhatta meg imáját, mert] nem mondta fönnszóval... Nem is beszélt, nem is beszélt az semmit a világon, az imádkozott... Az titok vót...” (Osztopán [Somogy megye], Erdélyi 1976:142).
28. Hát úgy végignézttem, hogy ugye csinálja a ja, nem szentélt vizet, hanem az öntővizet, a paraszat, mindent a kályhán ott rakta bele, minden. „Na jó van kedvesem, hát most ezt végignéztted. Nem baj, na! Nem tanultad ám meg!” „De hiszen, Rozika néni, nem is akarok, nem is akarom.” Semmit nem mertem mondani. „Csak ugye hát én kuncsaftot hoztam...” (T. B.)
29. Lásd Erdélyi 1976:138. Anyja sorsáról Öntő Rozit idézi egykori kliensszervezője: „»Világér' nem akartam elfogadni [a tudományt], kedvesem, nem akartam.« Azt mondta: »Nézd, Jézusom, én nem fogadom el, amit az én anyám túlélte« – aszondja. Mind, az a sok nép, ami odajött. Nagyon kicsi kis házuk vót, te angyalom. Akkora vót a házuk talán, mind ez a szoba, vagy ez a konyha. [Érthetetlen mondat]. Aztán mentek azok a népek, hát le kellett ü'tetni. Aztán aszondja »Nagyon sokat küzdött az én anyám, de miér' kedvesem? Azér', mer' szegényék vótunk. Nagyon szegényék vótunk« – aszondja. Akkor lám keresett egy kis pénzt.” (T. B.)
30. Az egykori kliensszervező így emlékszik vissza: „Aztán hát ez a Rozika néni, az nagyon-nagyon sok pénzt keresett evvel. Nagyon sok pénzt adott a Rózsikájának. Az Kaposba' [Kaposvár] ment férjhöz. Akkor ennek a [...] fiának, szóval ennek az unokájának, a Nándinak, ennek is adott sokat. Most már kevés vóna.” (T. B.) „A lábodi öntőasszonyról is úgy tudták a falubeliek, hogy a Polákné a kislábosbu' taníttatta az unokáját” (Mike 1974–1975).
31. A narratívákban nyilván a tudományt elfogadni vonakodó örökös általánosan elterjedt motívuma jelenik meg, de ennek esetünkben minden bizonnyal van igazságtartalma. Már az örökha-

gyó anyja, Öntő Örzse sem érzett kitörő örömet, amikor nagynénje annak idején rá hagyományozta különleges képességét, de elfogadta sorsát, és megnyugodott az isteni akarat rendelkezésében (lásd Diószegi 1953:306).

32. Sajnos eddig nem sikerült nyomára bukkannom e felvételnek. Csak feltételezem, hogy Diószegi Vilmos ottjárta után, esetleg az ő kifejezett szándékából került sor rá, és talán a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársai készítették.
33. Zsifkók a *Hegyet hágék*... kötetet kölcsönkérték tőlem, és – mint később elmesélték – nagy örömmel forgatták. Fehéréknél a könyvet csak akkor mertem elővenni és megmutatni, amikor azt szerettem volna megtudni, vajon valóban az ott közölt imádságot ismerik-e ők is.
34. 2004 augusztusában fedeztem föl a Magyarországi Boszorkányszövetség honlapján az Öntő Rozi néniénél tett vizit fotódokumentációját. Öntő Rozi néni a dehonesztáló „Biri néni” néven szerepel, lakhelyét „egy kis baranyai falu”-ként jelölik meg... A honlap a következő www.boszorkanszovetseg.hu/oldalok/hirek.php?oldal=tudositas&lap=bresm internet címen található meg.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY BERTALAN

1952 Andrásfalvy Bertalan gyűjtése, Mozsgó (1913-ig Somogy, majd Baranya megye). Kézirat. 1952. MTA Néprajzi Kutató Intézete, Magyar Néphit Archívum.

BLUM, RICHARD – BLUM, EVA

1965 Health and healing in rural Greece. A study of three communities. Stanford: Stanford University Press.

DIÓSZEGI VILMOS

1952 Diószegi Vilmos gyűjtése, Zselickislak (Somogy megye). Kézirat. MTA Néprajzi Kutató Intézete, Magyar Néphit Archívum.

1953 Adatok a táltos révülésére. *Ethnographia* 64:303–311.

1967 A pogány magyarok hitvilága. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ÉBNER SÁNDOR

1931 A zselici „csontrakók” és „öntőasszonyok”. *Ethnographia* 42:146–148.

ERDÉLYI ZSUZSANNA

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Budapest: Magvető.

1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Huszonöt év múlva. Pozsony: Kalligram.

FEKETE LÁSZLÓ

é. n. Fekete László gyűjtése, Szenna (Somogy megye). Kézirat. RRJM NA 1018, Rippl Rónai József Múzeum Néprajzi Adattára.

GÖNCZI FERENC

1905 Az emberi betegségek és gyógyításai a göcseji s a hetési népnél. *Ethnographia* 16:345–361.

1914 Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár: Szabó L. Nyomda.

1940 A somogyi gyermek. Kaposvár: Szabó L. Nyomda.

GRYNAEUS TAMÁS

- 1998 „Lappongya gyógyítgató paraszt orvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. *Studia Ethnographicae* 2:137–166.
2002 Szent Antal tüze. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KEREWSKY-HALPERN, BARBARA

- 1989 Healing with mother metaphors: Serbian conjurer' word magic. *In Women as healers: cross cultural perspectives.* Carol Sheperd McLain, ed. 115–133. New Brunswick – London: Rutgers University Press.

KIS-HALAS JUDIT

- 2004 „Amikor gyógyítok, angyalok jelennek meg a szemem előtt.” Egy dél-baranyai szent gyógyító. *In Áldás és átok, csoda és boszorkányság.* Pócs Éva, szerk. 284–319. Budapest: Balassi. /Tanulmányok a transzcendensről, 4./

KISS GÉZA

- 1986 [1937] Ormányság. Budapest: Gondolat.

MIKE GYÖRGYI

- 1974–1975 Mike Györgyi gyűjtése, Lábod (Somogy megye). Kézirat. RRJM NA 1055, Rippl Rónai József Múzeum Néprajzi Adattára.

PÓCS ÉVA

- 1985 Magyar ráolvasások 1–2. Budapest: MTA Könyvtár.
2001a Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben. *In Demonológia és boszorkányság Európában.* Pócs Éva, szerk. 137–198. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék. /*Studia Ethnologica Hungarica*, 1./
2001b Megszálló halottak – halotti megszállottság. *In Lélek, halál, túlvilág.* Pócs Éva, szerk. 119–139. Budapest: Balassi. /Tanulmányok a transzcendensről, 2./

ZENTAI JÁNOS

- 1954 A születés, a házasság és a halál népszokásai Rádfalván. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 9444.
1987 A születés, a házasság és a halál népszokásai Rádfalván. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 30–31:325–343.

ZENTAI TÜNDE

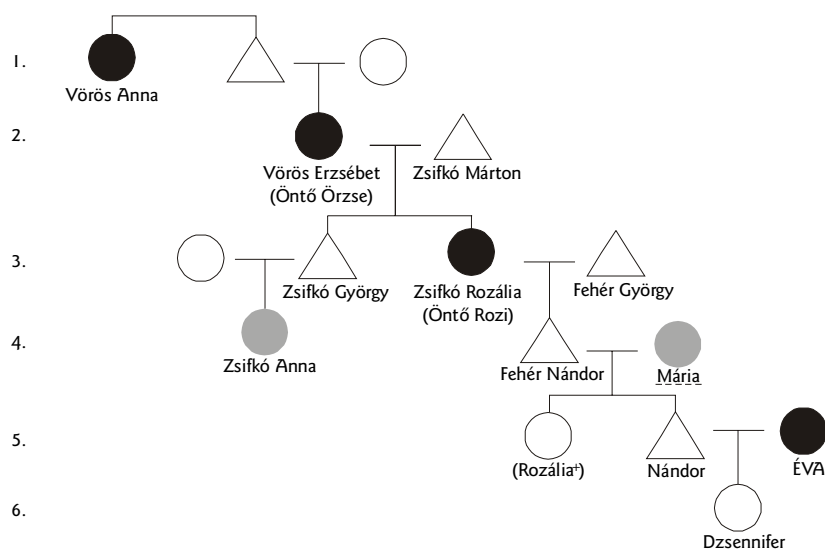
- 1983 Ormánysági hiedelmek. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. /*Folklor Archívum*, 15./

JUDIT KIS-HALAS

Transformed tradition: casting women in Töröcske (Hungary)

The oral tradition of casting women in the Hungarian village, Töröcske have been the subject of a number of ethnographic publications. This research argues that the fate of the prayer told during the wax casting (used for divination) and the history of those women's dynasty has been very closely interconnected. After introducing the women belonging to the casting dynasty, the analysis focuses on the relationship between the motives stories about the way of gaining knowledge for divination and the prayer used thereby. Although the text of the prayer has remained intact during the last decades, now it has lost its former role.

FÜGGELÉK

I. ábra. A töröcskei öntőasszony-dinasztia